

Security Governance from the Perspective of the Noble Qur'an: With Emphasis on the Role of Groups

Seyyed Sajjad al Seyyed Ghafoor

PhD., Department of Political Science, University of Baqir al-Olum, Qom, Iran. aleghafoor@gmail.com

Abstract

Security, as one of the most fundamental functions of governance, has continually stood at the center of attention in political schools and theories. Although diverse theories—such as Realism, the Copenhagen School, and contemporary security approaches—have sought to provide a framework for ensuring security, their practical failures in resolving complex crises, especially in Islamic societies, have highlighted the necessity of returning to authentic epistemic and revelatory sources. The Noble Qur'an, as the most complete source of human guidance, regards security not only as an individual and collective need but also as part of the divine mission of the prophets, linking its realization to precise principles and specific mechanisms. The core question of this study is how desirable security governance is designed in the Qur'anic logic and what status groups, as one of the key actors, hold in this process. Insufficient attention to the role of populations and social groups in security-making has caused a significant portion of the capacities of Islamic governance to remain neglected. An examination of frequently used Qur'anic terms such as “Āl” (house/lineage), “Banī” (children/descendants), and “al-Mala” (the notables) shows that this divine text places special emphasis on the role of groups in constructing and sustaining security, such that the narrative of the Children of Israel, whether as a negative exemplar or for conveying positive teachings, stands among the most salient cases of Qur'anic security studies. The aim of this research is to systematically explain the foundations and mechanisms of security governance on the basis of Qur'anic verses—with emphasis on the role of groups—and to present a model adaptable to the contemporary conditions of Islamic societies. Along this path, the study endeavors, on the one hand, to offer a coherent depiction of the desirable structure of security governance in the logic of revelation and, on the other hand, to derive practical strategies for the participation of groups in the process of security-making by extracting the relevant teachings. The research also seeks, by reviewing historical examples such as the confrontation of Moses (peace be upon him) with Pharaoh and the role played by groups such as the House of Pharaoh, the notables, and the followers of truth, to show how behavioral and managerial patterns in interaction with groups can strengthen or weaken

---

Cite this article: Al Seyyed Ghafoor, S.S. (2025). Security Governance from the Perspective of the Noble Qur'an: With Emphasis on the Role of Groups. *Islamic Governance Studies*, 1(2), p. 115-138.

<https://doi.org/10.22081/IJSLAMICGO.2025.71111.1009>

Received: 2025-05-04 ; **Revised:** 2025-06-12 ; **Accepted:** 2025-07-18 ; **Published online:** 2025-10-02

Type of article: Research Article

<https://ijislamicgov.isca.ac.ir>

Publisher: Islamic Sciences and Culture Academy

©2025/authors retain the copyright and full publishing rights

security. The research method is based on “extractive thematic exegesis,” which focuses on collecting and analyzing verses on a common theme—here, security and the role of groups—without treating the codex order as a binding framework; in this approach, the exegete compiles the dispersed verses on a topic and, through structural and content analysis, offers a comprehensive picture of the Qur’an’s view. Data were completed through library study and recourse to authoritative exegeses, historical sources, and texts related to Islamic political thought. To increase precision, analytical cases were examined with Qur’anic examples such as the role of the Children of Israel during the mission of Moses (peace be upon him), the Pharaonic polity, agents like Qārūn and Balaam the son of Beor, and concepts such as “oppression and subjugation of the weak (istid’āf),” “sedition/trial (fitna),” and “disputation in the fairest manner (jidāl bi-al-aḥsan).” The findings show that, from the Qur’anic perspective, security governance goes beyond the provision of a threat-free condition and depends on establishing a stable balance among the rights, duties, and dignity of diverse social actors. In this system, groups occupy a dual position: they can be agents of consolidation of security or be instrumentalized for despotism and insecurity. In the desirable Qur’anic model, the formation of groups is accepted—even deemed necessary—and their security must be guaranteed against internal and external threats. The rejection of the subjugation of the weak, opposition to discriminatory categorizations, and restoration of violated rights are key characteristics of this approach. The account of Moses’s (peace be upon him) confrontation with Pharaoh exemplifies the principle that the liberation of an oppressed group was a prelude to the emergence of their doctrinal and practical capacities. According to the Qur’an, threats against groups may arise from tyrannical governments, other powerful groups, or even influential individuals. To consolidate domination, the arrogant employ instruments such as creating social cleavage, diminishing human capital, and eliminating elites. In contrast, the Qur’anic model emphasizes internal solidarity, fair competition, and the peaceful management of differences; terms like “ḥizb” (party/group) and “shu’ūb” (peoples) indicate acceptance of diversity while safeguarding social unity. The findings also indicate that security is not confined to the physical dimension; it encompasses levels such as intellectual and doctrinal security and fundamental freedoms. By recognizing freedom of belief, expression, and debate, the Qur’an sketches a space in which opponents may voice their views freely, provided ethical limits and justice are observed. This approach not only prevents insecurity born of repression but also paves the way for intellectual growth and the strengthening of the foundations of legitimacy. Teachings such as “disputation in the fairest manner,” the demand for proof, non-inquisition of beliefs, and security for those who enjoin right and forbid wrong constitute the pillars of this intellectual edifice. Overall, the present study shows that the Qur’anic model of security governance regards security as the product of the active and responsible interaction of the state, groups, and individuals, underscoring the key role of groups in this chain. Avoiding an exclusive focus on either state or individual security, it offers a comprehensive and balanced view in which all actors are both rights-holders and duty-bearers. Such a perspective, when adapted to today’s social and cultural conditions, can ground the design of sustainable, justice-oriented security policies in Islamic societies.

Keywords: Thematic Exegesis of The Qur’an, Political Governance, Security Governance, Children of Israel.

الحكومة الأمنية من منظور القرآن الكريم؛ مع التركيز على دور الجماعات

سيد سجاد آل سيد غفور

دكتوراه، قسم العلوم السياسية، جامعة باقر العلوم (ع)، قم، إيران. aleghafoor@gmail.com

المخلص

يُعَدّ الأمن، بما هو إحدى الوظائف الجوهرية والمحورية للحكومة، موضع اهتمام دائم للمدارس والنظريات السياسية القديمة والحديثة على السواء. فمع أنّ تيارات متعدّدة مثل الواقعية السياسية، ومدرسة كوبنهاغن في الدراسات الأمنية، والمقاربات الأمنية المعاصرة قد سعت لتقديم أطر مفهومية ومناهج عملية لتأمين الأمن، إلا أنّ فشلها المتكرر في التعامل مع الأزمات المركّبة والمعقّدة، لا سيما في المجتمعات الإسلامية، أبرز بقوة الحاجة الملحة إلى الرجوع إلى المصادر المعرفية الأصيلة والمرجعيات الوحيانية. والقرآن الكريم، بصفته الكتاب السماوي الخاتم وأكمل مصدر لهداية البشر، لا ينظر إلى الأمن بوصفه حاجة فردية أو مطلبًا جماعيًا فحسب، بل يجعله جزءًا أصيلًا من رسالة الأنبياء الإلهيين، ويربط تحقيقه بجملة من المبادئ الدقيقة والآليات المعيّنة. والسؤال المركزي الذي يسعى هذا البحث إلى الإجابة عنه هو: كيف يرسم القرآن الكريم منطق الحكومة الأمنية الرشيدة؟ وما هو الموقع الذي يمنحه للجماعات، بما هي أحد الفاعلين الاجتماعيين الأساسيين، في هذا السياق؟ إنّ تجاهل دور الجماعات الاجتماعية في بناء الأمن قد أدى إلى إهدار مساحة كبيرة من طاقات الحكومة الإسلامية. غير أنّ التمعّن في الألفاظ القرآنية الكثيرة التداول مثل «آل»، «بني» و«ملا»، يبيّن أنّ الخطاب القرآني أولى عناية خاصة بدور الجماعات في تشكيل الأمن وتثبيتته، بحيث إنّ قصة بني إسرائيل، سواء في مقام النموذج السلبي أو من خلال إبراز الدروس الإيجابية، تُعدّ من أبرز الأمثلة القرآنية في ميدان الدراسات الأمنية. الغرض الرئيس من هذه الدراسة هو بلورة وتفسير الأسس والمبادئ والآليات التي تقوم عليها الحكومة الأمنية في القرآن، مع التشديد على دور الجماعات، وتقديم نموذج قابل للتكيّف مع واقع المجتمعات الإسلامية المعاصرة. ولتحقيق ذلك، سعى الباحث، من جانب، إلى رسم صورة متكاملة للبنية المثلى للحكومة الأمنية في ضوء الوحي، ومن جانب آخر، إلى استخراج التعاليم المرتبطة بهذا المبحث وتقديم حلول عملية لمشاركة الجماعات في صناعة الأمن. كما يحاول البحث، من خلال استعراض نماذج تاريخية مثل مواجهة موسى (ع) مع فرعون ودور جماعات كآل فرعون والملا وأتباع الحق، أن يوضح كيف أنّ أنماط السلوك وأساليب الإدارة في التعامل مع الجماعات قد تؤدي إما إلى تعزيز الأمن وإما إلى إضعافه. وقد اعتمد البحث منهج «التفسير الموضوعي الاسترجاعي»، وهو منهج يقوم على جمع وتصنيف وتحليل الآيات المتناثرة ذات الصلة بموضوع الأمن ودور الجماعات، من غير التقيد بالترتيب المصحفي، ثم تقديم صورة شاملة لرؤية القرآن من خلال التحليل البنيوي والمضموني. وتمّ جمع البيانات بالرجوع إلى المكتبات والتفاسير المعبرة

استناداً إلى هذه المقالة: آل سيد غفور، سيد سجاد (٢٠٢٥). الحكومة الأمنية من منظور القرآن الكريم؛ مع التركيز على دور الجماعات. دراسات الحكومة

الإسلامية، ٢١(٢)، ص ١١٥-١٣٨. <https://doi.org/10.22081/JISLAMICGO.2025.71111.1009>

<https://jislamicgov.isca.ac.ir>

الناشر: المعهد العالي للعلوم والثقافة الإسلامية

نوع المقالة: بحثية

والمصادر التاريخية ونصوص الفكر السياسي الإسلامي. ولضمان مزيد من الدقة، جرى تحليل نماذج قرآنية محدّدة مثل دور بني إسرائيل في عصر رسالة موسى (ع)، ونظام الحكم الفرعوني، وشخصيات مثل قارون وبلعم بن باعورا، ومفاهيم قرآنية مثل «الاستضعاف»، «الفتننة» و«الجدال بالتي هي أحسن». تكشف النتائج أنّ القرآن لا يختزل الأمن في كونه مجرد حالة خالية من التهديدات، بل ينظر إليه على أنّه حالة توازن مستدام بين الحقوق والواجبات وكرامة مختلف الفاعلين الاجتماعيين. وتؤكد المعطيات أنّ للجماعات في هذا التصوّر دورًا مزدوجًا: فهي إمّا أن تتحول إلى عامل لترسيخ الأمن، وإمّا أن تُستعمل كأداة للهيمنة والاستبداد وإثارة الاضطراب. وفي النموذج القرآني المثالي، يُعترف بوجود الجماعات بوصفه أمرًا مشروعًا بل وضروريًا، ويُعتبر حفظ أمنها من التهديدات الداخلية والخارجية من أهم الواجبات. ومن أبرز معالم هذا التصوّر رفض الاستضعاف، والتصدي للتقسيمات التمييزية، وردّ الحقوق المفصولة إلى أصحابها. وقصة موسى (ع) مع فرعون تُجسّد هذا المبدأ، حيث شكّلت عملية تحرير جماعة مضطهدة مقدّمة لإطلاق طاقتها الإيمانية والعملية. كما يظهر من النص القرآني أنّ التهديدات التي تواجه الجماعات قد تصدر عن حكومات ظالمة، أو جماعات متسلّطة أخرى، أو أفراد ذوي نفوذ. وغالبًا ما يستخدم المستكبرون أدوات مثل زرع الشقاق الاجتماعي، وإضعاف الموارد البشرية، وإقصاء النخب الفكرية والعلمية، من أجل إحكام سيطرتهم. أما النموذج القرآني فيقوم على تعزيز التضامن الداخلي، وإرساء المنافسة النزيهة، وإدارة الخلافات إدارة سلمية. وتشير ألفاظ قرآنية مثل «حزب» و«شعوب» إلى إقرار مبدأ التنوع في إطار المحافظة على الوحدة الاجتماعية. وتبيّن المعطيات كذلك أنّ مفهوم الأمن في القرآن لا ينحصر في الجانب المادي أو الفيزيائي، بل يشمل مستويات أخرى مثل الأمن الفكري والاعتقادي وضمان الحريات الأساسية. فالقرآن، من خلال إقراره بحرية المعتقد وحرية التعبير وحق المناظرة، يرسم فضاءً يُمكن المعارضين من عرض آرائهم بحرية، شرط أن يكون ذلك في حدود الأخلاق والعدل. وهذه المقاربة لا تحول دون بروز انعدام الأمن الناجم عن القمع فحسب، بل تفسح المجال أيضًا للنمو الفكري وتعزيز أسس الشرعية. وتعدّ تعاليم مثل «الجدال بالتي هي أحسن»، وطلب البرهان، وعدم التفتيش في الضمائر، وتأمين الحماية للأميرين المعروف والناهين عن المنكر، ركائز أساسية في هذا البناء النظري. وبصورة إجمالية، يكشف البحث أنّ النموذج القرآني للحوكمة الأمنية يجعل الأمن ثمرة للتفاعل النشط والمسؤول بين الدولة والجماعات والأفراد، ويؤكد على أنّ الجماعات تحتل موقعًا محوريًا في هذه السلسلة. وهذا النموذج، الذي يتجاوز الاقتصار على الأمن الفردي أو الأمن الحكومي، يقدم رؤية شاملة ومتوازنة تعتبر جميع الفاعلين أصحاب حقوق ومسؤوليات في آن واحد. ومن شأن هذه الرؤية، إذا ما وُضعت موضع التنفيذ وفق مقتضيات الواقع الاجتماعي والثقافي المعاصر، أن تشكل أساسًا لصياغة سياسات أمنية مستدامة قائمة على العدالة في المجتمعات الإسلامية.

الكلمات المفتاحية: التفسير الموضوعي للقرآن، الحوكمة السياسية، الحوكمة الأمنية، بني إسرائيل.

حکمرانی امنیت از منظر قرآن کریم؛ با تأکید بر نقش گروه‌ها

سید سجاد آل سیدغفور

دکتری، گروه علوم سیاسی، دانشگاه باقرالعلوم (ع)، قم، ایران. aleghafoor@gmail.com

چکیده

امنیت به‌عنوان یکی از بنیادی‌ترین کارکردهای حکمرانی، همواره کانون توجه مکاتب و نظریه‌های سیاسی بوده است. هرچند نظریه‌های متنوعی مانند واقع‌گرایی، مکتب کپنهاک و رویکردهای نوین امنیتی تلاش کرده‌اند چارچوبی برای تأمین امنیت ارائه دهند، ناکامی‌های عملی آن‌ها در حل بحران‌های پیچیده، به‌ویژه در جوامع اسلامی، ضرورت بازگشت به منابع اصیل معرفتی و وحیانی را برجسته کرده است. قرآن کریم، به‌عنوان کامل‌ترین منبع هدایت بشری، نه تنها امنیت را یک نیاز فردی و جمعی بلکه بخشی از رسالت الهی انبیا می‌داند و تحقق آن را با اصولی دقیق و سازوکارهایی مشخص پیوند می‌زند. مسئله محوری این پژوهش آن است که حکمرانی امنیت مطلوب در منطق قرآن چگونه طراحی می‌شود و جایگاه گروه‌ها، به‌عنوان یکی از بازیگران کلیدی، در این فرایند چیست. کم‌توجهی به نقش جمعیت‌ها و گروه‌های اجتماعی در امنیت‌سازی، موجب شده است بخش مهمی از ظرفیت‌های حکمرانی اسلامی مغفول بماند. در حالی که بررسی واژگان پرکاربردی چون «آل»، «بنی» و «ملا» در قرآن نشان می‌دهد که این متن الهی تأکید ویژه‌ای بر نقش گروه‌ها در ساخت و پایداری امنیت دارد، به‌گونه‌ای که داستان بنی اسرائیل، چه در مقام الگوی منفی و چه به‌منظور بیان آموزه‌های مثبت، از برجسته‌ترین نمونه‌های امنیت‌پژوهی قرآنی است. هدف این تحقیق، تبیین نظام‌مند مبانی و سازوکارهای حکمرانی امنیت بر اساس آیات قرآن با تأکید بر نقش گروه‌ها و ارائه الگویی قابل انطباق با شرایط معاصر جوامع اسلامی است. در این مسیر، تلاش شده است تا از یک‌سوی تصویری منسجم از ساختار مطلوب حکمرانی امنیت در منطق وحی ارائه شود و از سوی دیگر با استخراج آموزه‌های مرتبط، راهکارهایی عملی برای مشارکت گروه‌ها در فرایند امنیت‌سازی به‌دست آید. این پژوهش همچنین می‌کوشد با مرور نمونه‌های تاریخی مانند مواجهه موسی (ع) با فرعون و نقش آفرینی گروه‌هایی چون آل فرعون، ملا و پیروان حق، نشان دهد که چگونه الگوهای رفتاری و مدیریتی در تعامل با گروه‌ها می‌تواند به تقویت یا تضعیف امنیت بینجامد. روش تحقیق بر پایه «تفسیر موضوعی استخراجی» است؛ روشی که بر جمع‌آوری و تحلیل آیات هم‌موضوع درباره امنیت و نقش گروه‌ها متمرکز است، بدون آنکه ترتیب مصحف به‌عنوان چارچوب الزامی در نظر گرفته شود. در این رویکرد، مفسر ضمن گردآوری آیات پراکنده پیرامون یک موضوع، با تحلیل ساختاری و محتوایی آن‌ها، تصویری جامع از دیدگاه قرآن ارائه می‌کند. داده‌ها از طریق مطالعه کتابخانه‌ای و مراجعه به تفاسیر معتبر، منابع تاریخی و متون مرتبط با اندیشه سیاسی اسلامی تکمیل شده است.

استاد به این مقاله: آل سیدغفور، سید سجاد (۱۴۰۴). حکمرانی امنیت از منظر قرآن کریم؛ با تأکید بر نقش گروه‌ها. *مطالعات حکمرانی اسلامی*، (۲۱)،

صص ۱۱۵-۱۳۸. <https://doi.org/10.22081/IJISLAMICGO.2025.71111.1009>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۱۴؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۳/۲۲؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۲۷؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۴/۰۷/۱۰

<https://ijislamicgov.isca.ac.ir>

نوع مقاله: پژوهشی

ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

© ۱۴۰۴ / نویسندگان دارنده حق مؤلف مقاله خود بدون محدودیت هستند.

برای افزایش دقت، موارد تحلیلی با مثال‌های قرآنی همچون نقش بنی اسرائیل در دوره رسالت موسی (ع)، حکومت فرعون، کارگزارانی مانند قارون و بلعم باعورا و مفاهیمی چون «استضعاف»، «فتنه» و «جدال احسن» بررسی شده‌اند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که از منظر قرآن، حکمرانی امنیت فراتر از تأمین وضعیت عاری از تهدید است و به برقراری تعادل پایدار میان حقوق، وظایف و کرامت بازیگران مختلف اجتماعی منوط می‌شود. گروه‌ها در این نظام جایگاهی دوگانه دارند: می‌توانند عامل تحکیم امنیت باشند یا به‌عنوان ابزار استبداد و ناامنی به‌کار گرفته شوند. در الگوی مطلوب قرآنی، تشکیل گروه‌ها امری پذیرفته‌شده و حتی ضروری تلقی می‌شود و امنیت آن‌ها باید در برابر تهدیدات داخلی و خارجی تضمین شود. نفی استضعاف، مقابله با تقسیم‌بندی‌های تبعیض‌آمیز و بازگرداندن حقوق پایمال‌شده، از شاخصه‌های کلیدی این رویکرد است. داستان مواجهه موسی (ع) با فرعون نمونه بارزی از این اصل است که در آن، رهایی گروه تحت ستم، مقدمه‌ای برای بروز ظرفیت‌های اعتقادی و عملی آنان بود. از نظر قرآن، تهدیدات علیه گروه‌ها می‌تواند از سوی حکومت‌های ستمگر، دیگر گروه‌های قدرتمند یا حتی افراد دارای نفوذ شکل بگیرد. مستکبران برای تحکیم سلطه، از ابزارهایی چون ایجاد شکاف اجتماعی، کاهش توان نیروی انسانی و حذف همچنین حاکمی استفاده می‌کنند. در مقابل، الگوی قرآنی بر همبستگی درونی، رقابت سالم و مدیریت مسالمت‌آمیز اختلافات تأکید دارد. واژه‌هایی مانند «حزب» و «شعوب» نشانگر پذیرش تنوع در عین پاسداری و وحدت اجتماعی‌اند. یافته‌ها همچنین حاکی است که امنیت، تنها به بعد فیزیکی محدود نیست و سطوحی چون امنیت فکری، اعتقادی و آزادی‌های اساسی را نیز دربرمی‌گیرد. قرآن با به رسمیت شناختن آزادی عقیده، بیان و مناظره، فضایی را ترسیم می‌کند که در آن مخالفان می‌توانند دیدگاه خود را آزادانه بیان کنند، به شرط رعایت حدود اخلاقی و عدالت. این رویکرد نه تنها مانع شکل‌گیری ناامنی ناشی از سرکوب می‌شود، بلکه زمینه رشد فکری و استحکام بنیان‌های مشروعیت را نیز فراهم می‌آورد. آموزه‌هایی چون «جدال احسن»، طلب برهان، عدم تفتیش عقاید و امنیت برای آمران به معروف و ناهیان از منکر، ستون‌های این بنای فکری را تشکیل می‌دهد. به‌طور کلی، پژوهش حاضر نشان می‌دهد که مدل قرآنی حکمرانی امنیت، امنیت را محصول تعامل فعال و مسئولانه دولت، گروه‌ها و افراد می‌داند و بر نقش کلیدی گروه‌ها در این زنجیره تأکید دارد. این مدل با پرهیز از تمرکز صرف بر امنیت دولتی یا فردی، نگاهی جامع و متوازن ارائه می‌دهد که در آن همه بازیگران، هم‌ذی‌حق و هم‌مسئول‌اند. چنین نگرشی می‌تواند با انطباق بر شرایط اجتماعی و فرهنگی امروز، مبنای طراحی سیاست‌های امنیتی پایدار و عدالت‌محور در جوامع اسلامی قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: تفسیر موضوعی قرآن، حکمرانی سیاسی، حکمرانی امنیت، بنی اسرائیل.

۱. مقدمه

قرآن کریم، مهم‌ترین و اصلی‌ترین منبع معرفتی بشر است که از سوی خداوند متعال برای هدایت انسان‌ها فرستاده شده است. در فرهنگ قرآنی، حکمرانی امنیت فرایندی وسیع، متوازن و عمیق دارد و شامل تمامی ابعاد زندگی و حوزه‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی می‌شود. در این کتاب، در موارد گوناگونی به حکمرانی امنیت اشاره و بر اهمیت آن تأکید شده است. دشمنی و تعارض از جمله ویژگی‌های حیات دنیوی است که همزاد جامعه‌ی بشری است «وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِيَعُضَّ عَدُوَّ وَاَنتُمْ فِي الْأَرْضِ» (بقره، ۳۶). در حوزه‌ی امنیت به دلیل وسعت و پیچیدگی، تاکنون نظریه‌های گوناگونی همچون واقع‌گرایی، مکتب کپنهاک و ... ارائه شده است؛ اما هیچ‌کدام از آنها نتوانسته است راه حل مناسب و جامعی را برای رفع ناامنی‌های موجود ارائه نماید. وجود مشکلات مهم و بغرنج متعدد امنیتی و خاص امنیت در جهان و به‌ویژه کشورهای مسلمان که ناکارآمدی حکمرانی، مشروعیت نظام سیاسی و حقوق خدادادی و اساسی سیاسی مسلمانان را مورد چالش قرار می‌دهد شاهد بر این مطلب است. با توجه به وجه هدایت‌گری قرآن «ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» (بقره، ۲) و گستره‌ی بحث از هدایت عام به هدایت خاص سیاسی و گسترده‌ی آیات اجتماعی - سیاسی قرآن، تحقیق حاضر به دنبال آن است که ساختار حکمرانی امنیت مطلوب قرآنی را تبیین نماید.

۲. روش تحقیق

تفسیر موضوعی، روشی است برای تبیین یک موضوع با ملاحظه‌ی آیات هم‌موضوع و هم‌مضمون و نه هماهنگ با ترتیب و تنظیم موجود در قرآن. در این روش، مفسر، آیات مختلف درباره‌ی یک موضوع را در کنار یکدیگر قرار می‌دهد و با جمع‌بندی و تحلیل آنها، دیدگاه قرآن را در آن‌باره تبیین می‌کند (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۸۶، ج ۱، ص ۳۹). از این طریق آیات مختلفی درباره‌ی یک موضوع که در مواضع مختلف قرآن آمده است، جمع‌آوری و جمع‌بندی شده و از مجموع آن، نظر قرآن درباره‌ی آن موضوع و ابعاد آن روشن می‌گردد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۲۱). این شیوه‌ی مطالعه‌ی قرآنی را تفسیر موضوعی نامیده‌اند؛ چراکه از یک موضوع شروع می‌کنیم و نظر قرآن را در مورد آن جست‌وجو می‌نماییم. این شیوه را تفسیر توحیدی هم می‌گویند چراکه بین تجربه‌ی بشر و قرآن، جمع کرده و یک نظریه‌ی واحد را در زمینه‌ی موضوع ارایه می‌کند. گاهی این شیوه را تفسیر تقطیعی هم می‌نامند (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۳۸۲) چون در این شیوه، آیات قرآن تقطیع شده و جدای از آیات قبل و بعد سوره بررسی می‌شود.

۳. مفهوم‌شناسی امنیت

در فرهنگ معین، امنیت به «معنای ایمن شدن، در امان بودن و بی‌بیمی» تعریف شده است (معین، ۱۳۷۱، ص ۳۵۴). برخلاف معنای لغوی، برای امنیت به عنوان اصطلاح، معنای اجماعی وجود ندارد و

تعاریف اصطلاحی متفاوت و حتی متعارضی از امنیت ارائه شده که ادعای وجود اجماعی را نزد نخبگان این حوزه تضعیف می‌نماید. با بررسی اجمالی مشخص می‌شود که بیش از ۱۵۰ تعریف مختلف از حیث معنا و بعضاً از نظر زبان‌شناختی از امنیت ارائه شده است. امنیت در گذشته مفهومی سلبی بود که معنایی جز فقدان هرج و مرج یا تهدید نداشت (رنجبر، ۱۳۸۵، ص ۸۱). در تعریف سلبی، امنیت وضعیتی است که منافع بازیگر، یا از سوی دیگر بازیگران مورد تهدید واقع نشده و یاد صورت وجود تهدید احتمالی، امکان مدیریت آن برای بازیگر (هدف) وجود داشته باشد. در تعریف ایجابی، امنیت وضعیتی است «که در آن بین خواسته‌ها و داشته‌ها در یک واحد سیاسی معین، متناسب با ضریب ایدئولوژیک (آن واحد)، تعادلی وجود دارد که نزد بازیگران (آن واحد) تولید رضایت می‌نماید» (افتخاری، ۱۳۷۷، ص ۸۴).

۴. حکمرانی امنیت مطلوب در قرآن

در آیات متعددی به حکمرانی امنیت اشاره شده است که می‌توان آنها را به ترتیب اهمیت و توجه آیات قرآن ذیل گروه‌ها، افراد و دولت تقسیم بندی کرد:

۴-۱. جایگاه امنیت گروه‌ها در حکمرانی

در قرآن کریم، گروه‌ها منزلت ویژه‌ای دارند و به بهانه‌های متعدد و در موارد مختلفی به آنها اشاره شده است. با بررسی آیات قرآن کریم، به نظر می‌رسد که نتوانسته‌ایم مفهوم حکمرانی امنیت، به خصوص با محوریت گروه‌ها را مورد بررسی قرار دهیم؛ بنابراین به سراغ جمعیت‌ها و گروه‌هایی در قرآن می‌رویم که به نحوی در این کتاب مقدس مثال زده شده و مورد توجه قرار گرفته‌اند:

۴-۱-۱. مهم‌ترین گروه معرفی شده‌ی عرصه‌ی حکمرانی از منظر قرآن

قرآن کریم، هم اسوه‌ی مثبت و هم الگوی منفی دارد تا از راه و منش آنها پرهیز کنند. قرآن کریم حاوی آیات زیادی درباره‌ی بنی اسرائیل و سرگذشت آنان است، به نحوی که در میان سرگذشت پیامبران، طولانی‌ترین قصه درباره‌ی حضرت موسی (ع) است. لفظ فرعون ۶۱ مرتبه و موسی ۱۳۶ مرتبه ذکر شده است و این نشان از اهمیت مدل حکمرانی طاغوتی فرعون دارد. قرارگرفتن ترکیب «فَصَلُّنَاكَ عَلَى الْعَالَمِينَ» (بقره، ۴۷) در سیاق جمله‌ی اسمیه، اطلاق «عَلَى الْعَالَمِينَ» و تکرار در سه جای قرآن، بیان‌گر تأکید و اهمیت موضوع بنی اسرائیل است. این بیان برای هیچ گروهی بدین شکل نیامده است به طوری که واژه «فَصَلُّنَا» فقط در این دسته از آیات، آن‌هم راجع به بنی اسرائیل آمده است.

۴-۱-۲. اصل پذیرش تشکیل گروه‌ها در حکمرانی

بر اساس مبانی قرآنی، منعی برای حضور گروه‌ها در فرایندهای گوناگون سیاسی و اجتماعی در عرصه‌ی

حکمرانی وجود ندارد و خداوند امنیت آنها را در جامعه خواسته است. مواجهه‌ی قوم بنی اسرائیل و فرعون، نمونه‌هایی از برخورد گروه‌ها با حاکمیت و تهدید امنیت نسبت به آنها است. از سویی دیگر، پایه‌های مشروعیت نظام فرعون‌نزد آنها پس از رسالت موسی متزلزل شده است. در ادامه‌ی سوره‌ی اعراف، به انواع امکاناتی اشاره می‌شود که حضرت موسی برای برخورد با ناامنی ناشی از فرعون استفاده کرده است: «فَأَزَلُّنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَ الْجُرَادَ وَ الْقُمَّلَ وَ الضَّفَادِعَ وَ الدَّمَ آيَاتٍ مُّفَصَّلَاتٍ فَاسْتَكْبَرُوا وَ كَانُوا قَوْمًا مُّجْرِمِينَ» (اعراف، ۱۷۷)

۴-۱-۳. نفی استضعاف گروه‌ها در حکمرانی قرآنی

در سیره و روش حضرت موسی (ع)، اقدامات متعددی صورت گرفت که هرکدام نقش کلیدی در حل بحران حکمرانی و امنیت ایفا کرد. این موضوع، اهمیت توجه به این نعمت الهی را نشان می‌دهد؛ به گونه‌ای که در قرآن، رهایی بنی اسرائیل در رأس نعمت‌های خداوند به آنان ذکر شده است. انسان‌هایی که از چنگال ستم و استبداد نجات می‌یابند و به آزادی و استقلال دست پیدا می‌کنند، در سایه‌ی پرورش استعداد‌های متنوع خود، آمادگی بیشتری برای پذیرش برنامه‌های اعتقادی، اخلاقی و عملی پیامبران خواهند داشت. فرعون با هدف نگه داشتن بنی اسرائیل در ضعف و ناتوانی و جلوگیری از قدرت‌یافتن، حکومت‌یابی و ظهور حق، پسران آنان را به قتل رسانده و زناشان را به اسارت می‌گرفت (همان‌گونه که در آیه‌ی ۱۳۷ سوره‌ی اعراف آمده است: «و ما شرق و غرب زمین را به قومی که به ضعف کشیده شده بودند، به ارث دادیم»). این جنایت‌ها می‌تواند هم شامل کشتار و اسارت پیش از تولد حضرت موسی (ع) باشد و هم پس از قیام ایشان.

۴-۱-۴. عوامل استضعاف گروه‌ها در حکمرانی ناکارآمد

۴-۱-۴-۱. تهدید از سوی حکومت

قرآن کریم تأکید می‌کند فرعون، به جای تشکیل جلسه مشورتی مانند ملکه سبا، موسی را به زندان تهدید می‌کند. در نتیجه، فرآیند این حکمرانی استبدادی، به فروپاشی نظام طاغوت ختم می‌شود؛ پیروی کورکورانه از رویه‌های باطل گذشته، آفت سیاست و اجتماع قوم ابراهیم است (شعراء، ۷۳). قرآن به حقیقت وجودی انسان نظر دارد؛ از این دیدگاه، فطرت انسان توانایی گرایش به سمت طغیان را دارد و در صورت کنترل نداشتن، استیلای انسانی طغیان‌گر مانند فرعون را در پی خواهد داشت «إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَ جَعَلَ أَهْلَهَا شِيْعًا يَسْتَضَعِفُ طَائِفَةٌ مِّنْهُمْ» (قصص، ۴). این آیه به یکی از کلیدی‌ترین روش‌های حکمرانی مستکبران اشاره می‌کند که همان ایجاد شکاف میان ملت‌ها است؛ چراکه اگر توده‌های مردم متحد و یکپارچه شوند، استکبار توانایی سلطه بر آنان را از دست می‌دهد. فرعون نیز برای تحکیم قدرت خود، تلاش کرد بنی اسرائیل را به گروه‌های ضعیف و پراکنده تقسیم کند. از سوی دیگر، با کشتن پسران و

نگه داشتن دختران، نیروی مردان جامعه را تضعیف نمود تا بر سیطره و عظمت حکومت ستمگرانه خود بیفزاید.

۴-۱-۲. تهدید از سوی گروه‌های دیگر

قرآن کریم در توصیف کارگزاران و نخبگان حکومت فرعون، از تعابیر مختلفی با بسامدهای متفاوت استفاده کرده است: «قوم» (۲۷ مرتبه)، «ملاً» (۱۳ مرتبه)، «رکن» (۱ مرتبه)، «جُند و جنود» (۶ مرتبه). این اصطلاحات، از جهت مفهومی و مصداقی با عبارت «آل فرعون» همپوشانی دارند. آل فرعون به گروهی خاص از پیروان و هم‌کیشان فرعون اشاره دارد که نقش محوری در سرکوب بنی اسرائیل ایفا می‌کردند. این عبارت نیز ۱۳ مرتبه در قرآن تکرار شده است. نکته‌ی قابل تأمل، ذکر «دأب آل فرعون» در سه موضع قرآنی (سوره‌های آل عمران و انفال) است. واژه‌ی «دأب»، در اصل به معنای استمرار و پافشاری در انجام کاری تا سرحد خستگی است، اما در کاربرد قرآنی به روش متعارف، به سنت حکومتی یا شیوه‌ی مستمر ستمگرانه تعبیر شده است. نزول این آیات همزمان با اوایل تشکیل حکومت اسلامی (پس از هجرت) و مقارن با جنگ بدر بود؛ دورانی که مسلمانان در ضعف به سر می‌بردند و دشمنان از برتری ظاهری برخوردار بودند.

۴-۱-۳. تهدید از سوی افراد در حکمرانی نامطلوب

۴-۱-۳-۱. قارون: نماد خیانت داخلی و همکاری با مستکبران

قارون از چهره‌های منفور در روایات قرآنی است که علی‌رغم تعلق قومی به بنی اسرائیل «إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِن قَوْمِ مُوسَى» (قصص، ۷۶)، با پیوند به نظام فرعون (آل فرعون) به سرکوب هم‌وطنان خود پرداخت. قرآن کریم در چهار موضع (قصص، ۷۶-۸۲؛ غافر، ۲۴-۲۵؛ عنکبوت، ۳۹) او را در ردیف فرعون و هامان قرار داده و از سه ویژگی کلیدی او یاد می‌کند:

- ✦ بغی و طغیان (فَبَغَىٰ عَلَيْهِمْ)
- ✦ اتحاد با مثلث شوم فرعون و هامان (إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَقَارُونَ)
- ✦ عذاب الهی به‌عنوان سنت تاریخ‌ساز (فَحَسَبْنَا بِهِ وِبْدَارِهِ الْأَرْضَ).

بر پایه‌ی تفاسیر (مانند المیزان) ذیل آیات بنی اسرائیل، قارون به‌عنوان عامل اجرایی فرعون در شکنجه‌ی بنی اسرائیل عمل می‌کرد و سرانجام، خسف زمین در صحرای سینا، پایان عبرت‌آموز او بود.

۴-۱-۳-۲. بلعم باعورا: سوءاستفاده از دانش برای توجیه ستم

بلعم باعورا از شخصیت‌های مرموز تاریخی است که هرچند نامش صریحاً در قرآن نیامده، مفسران (طبری، قرطبی) آیات ۱۷۵-۱۷۶ سوره‌ی اعراف را درباره او دانسته‌اند. ویژگی‌های او عبارتند از: دارندگی علم اعظم (امتیاز معنوی) و انحراف به سمت فرعون (تحلیل‌گر توجیه‌گر ستم)

نماد عالم فاسد در ادبیات دینی. «وَأْتَلُ عَلَيْهِمْ بَنَى الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْعَاوِينَ وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلُ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَرَكَهُ يَلْهَثُ يَلْهَثُ ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَاقْضِصْ الْقِصَصَ لَعَلَّهُمْ» (اعراف، ۱۷۵-۱۷۶) باعورا به سبب دست یافتن به مراتب نسبتاً بالایی از علم و معنویت، از برخی مواهب خاص الهی برخوردار است (و می‌توانسته بر اساس آن به مراتب برتری نیز دست یابد؛ اما پیروی از شیطان و خواهش نفسانی، وی را به تکذیب آیات الهی) واداشت.

۴-۱-۵. امنیت رقابت در میان تشکله‌ها

برای انجام رقابت سیاسی سازمان‌یافته و هدفمند در حکمرانی مطلوب قرآنی می‌توان به تشکیل اجتماعات، اصناف و انجمن‌ها پرداخت. اگر این تشکیلات به صورتی منسجم تر و قدرتمندتر شکل بگیرد، احزاب و تشکله‌ها به وجود می‌آید. واژه‌ی حزب به معنای رفتن و قسمت کردن گرفته شده است. در قرآن کریم مباحث رقابت را می‌توان ذیل واژه‌های حزب «كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ» (روم، ۳۲)، «شعوب» و مانند آن بررسی کرد. کلمه‌ی حزب، ۸ مرتبه تکرار شده است و ۱۲ مرتبه به صورت دیگر آمده است که معنای لغوی آن مانند جماعت و گروه است. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ» (احزاب، ۱۳). شعوباً جمع شعب، تیره‌ها و ملت‌ها است. جمع عظیمی که دارای اصل واحدی هستند.

۴-۲. جایگاه امنیت افراد در حکمرانی

در ساحت حکمرانی امنیت، افراد دارای نقش و نگاره‌های متعددی بوده و عوامل مختلفی برای برقراری آن دخیل هستند و بسیاری از آنها در صورت از دست رفتن، غیرقابل جایگزین‌اند. به دلیل محدودیت پژوهش به اختصار به اهم موارد آن در قرآن کریم اشاره می‌شود:

۴-۲-۱. امنیت از تهدیدات نظری (مخاطرات آزادی)

با بررسی و جست‌وجو در آیات مربوط به حکمرانی امنیت در قرآن کریم، می‌توان به دو مدل آزادی درونی و بیرونی برای افراد دست پیدا کرد. با وجود چنین مواردی، امنیت مطلوب محقق خواهد شد. از این منظر، آزادی درونی بر اندیشه و فکر، و آزادی بیرونی بر آزادی بیان تأکید دارد.

۴-۲-۱-۱. آیات امنیت آزادی عقیده (رفع تهدیدات آزادی درونی)

منظور از امنیت آزادی عقیده در حکمرانی مطلوب آن دسته از آزادی‌هایی است که افراد در اندیشه و باطن خویش از آن بهره می‌برند و منظور از امنیت، مصون ماندن از تهدیداتی است که این آزادی‌ها را به مخاطره می‌اندراند. این تهدیدات می‌تواند از سوی دیگر افراد، گروه‌ها و دولت صورت بگیرد.

الف) اصالت هم‌زیستی مسالمت‌آمیز در حکمرانی مطلوب: اسلام دینی مبتنی بر هم‌زیستی مسالمت‌آمیز انسان‌ها با یکدیگر است. هم‌زیستی موضوعی کاملاً مستدل براساس آیات قرآن کریم است. «وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلَامِ» (یونس، ۲۵). با بررسی آیات قرآن، چنین برمی‌آید که صلح و ایجاد رابطه‌ی امن، مطلوب است و هرگز با احساسات طبیعی و انسانی بشر ضدیت ندارد. «قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ ... لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ» (کافرون، ۱ و ۶). اسلام به این نکته توجه می‌کند که با ایجاد جو آرام و مودت‌آمیز در پهنه‌ی حکمرانی می‌توان با مخالفان عقیدتی خود به گفت‌وگو و جدال احسن پرداخت: «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ وَالنَّصَارَى... فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (مائده، ۶۹) و آنان در امنیت و سلامتی کامل با مؤمنان زندگی خواهند کرد «قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي» (مریم، ۴۷).

ب) تنها استثنای نامنی سیاسی: هنگامه‌ی قتال: در برابر کسانی که نقشی نابودی و حمله به مسلمانان را می‌کنند، دستور جهاد دفاعی و توسل به قدرت نظامی داده شده است و شاید بیشتر جنگ‌های اسلامی در زمان پیامبر (ص) از همین قبیل باشد. به‌عنوان نمونه، جنگ احد، احزاب، حنین، موته و تبوک را می‌توان نام برد: «وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ» (بقره، ۱۹۰). در نظام حکمرانی مطلوب، حقوق آزاداندیشی و برخورداری از کرامت انسانی، امتیازی است که به گروه، قشر، مذهب یا منطقه‌ی جغرافیایی خاصی محدود نمی‌شود، بلکه همه‌ی انسان‌ها را دربرمی‌گیرد و پیامدهای آن متوجه کل جامعه است. قرآن کریم این اصل را به‌روشنی بیان می‌کند و حفظ حیثیت و امنیت انسان‌ها را منحصر به مسلمانان یا مؤمنان نمی‌داند، بلکه نسبت به حقوق همه‌ی افراد بشر تأکید می‌ورزد؛ به‌ویژه در برخورد با کسانی که با مسلمانان نمی‌جنگند و موجب آوارگی و ستم بر آنان نمی‌شوند، قرآن دستور به رفتار نیکو و عادلانه می‌دهد: «لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ» (ممتحنه، ۸).

ج) انحصار تبعید در برابر تبعید: قرآن کریم حق تفکر و انتخاب آزادانه را برای همه‌ی انسان‌ها به رسمیت می‌شناسد. هیچ فرد یا نهادی مجاز به تحمیل عقاید خود بر دیگران نیست و امنیت فکری و عقیدتی از حقوق اساسی بشر محسوب می‌شود. آیات ۱۹۱-۱۹۲ و ۲۱۷ سوره‌ی بقره به‌صراحت بیان می‌کنند که اخراج و تبعید افراد به دلیل باورهای فکری (فتنه‌ی عقیدتی) از نظر قرآن عملی ناپسند است. «وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجْتُمْهُمْ وَالْقِئَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ» (بقره، ۱۹۱) این عمل حتی از کشتار نیز زشت‌تر توصیف شده است. مفهوم فتنه در این آیات ناظر به فشارهای عقیدتی و اجبار به ترک سرزمین است. این آیات خطاب به مشرکان مکه است که مردم را به بت‌پرستی مجبور می‌کردند. در مورد اهل کتاب (یهود و مسیحیان) با وجود نارسایی‌های اعتقادی‌شان، قرآن رویکرد متفاوتی دارد. قرآن در آیه‌ی ۲۹ سوره‌ی توبه، ضمن اشاره به کاستی‌های اعتقادی اهل کتاب، به حداقل‌های توحیدی آنان بسنده می‌کند و با آنان به عنوان اهل کتاب رفتار می‌نماید. بنابراین، اسلام به شدت با هرگونه اجبار و اخراج عقیدتی مخالف است؛

آزادی اندیشه و امنیت فکری از اصول مسلم اسلامی است و این احکام در چارچوب خاص خود و با توجه به مخاطبان آیات باید تحلیل شود.

د) تمایز میان «حق بودن» و «حق داشتن» در اندیشه‌ی اسلامی: از منظر قرآن کریم، دین حق، اسلام است: «إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ» (آل عمران، ۱۹) و غایت، الله است: «إِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ» (لقمان، ۲۲) که با حرکت در مسیر آنها و شکوفاسازی آنها، انسان به مقصد رسیده (بابایی، ۱۳۷۶، ص ۱۲۵) و رستگار می شود: «قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا» (شمس، ۹) و سرانجام پیروزی با مؤمنان است که در نهایت آرامش و امنیت در دنیا و آخرت به سر خواهند برد: «قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ» (مؤمنون، ۱) یا زیانکار می گردد: «قَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا» (شمس، ۱۰). بر این مبنا، بر این دین تأکید می شود و مبنا و دستور کار مسئولان و دست اندرکاران قرار دارد. با این حال اسلام میان دو مفهوم اساسی تمایز قائل است: حق بودن (حقیقت عینی) و حق داشتن (حقوق ذاتی افراد). صرف حق بودن یک عقیده، به معنی جواز تحمیل آن بر دیگران نیست. هر فردی حتی اگر در مسیر خطا باشد، حق انتخاب و عمل بر اساس باورهای خود را دارد. قرآن کریم نتیجه‌ی چنین انتخاب‌هایی را به قیامت واگذار کرده است: «إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَأَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» (شوری، ۴۵).

ه) نفی تفتیش عقاید: تفتیش عقاید به معنای بازرسی و جست‌وجو در باورهای افراد است و به اعمالی گفته می شود که صاحب قدرت، مردم را به دلیل باورهایی که دارند، بازخواست کند. تفتیش فکر و اندیشه در مقابل آزادی بیان، عقیده و اندیشه قرار دارد. هر کسی که خود را مسلمان معرفی کند، برای هیچ مسلمانی جایز نیست که بدون تحقیق، گفتار و سخن او را بر نفاق حمل کند: «وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا» (نساء، ۹۴) این آیه هنگامی نازل شد که کسی به شما به طریق اسلامی سلام بگوید، پس بدون تحقیق او را منافق نپندارید که به دروغ خود را مسلمان معرفی می کند. مسلمانان هیچ کاری را نباید بدون تحقیق و تنها به گمان خود انجام دهند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا» (حجرات، ۱۲).

۴-۲-۴. آیات امنیت آزادی بیان (رفع تهدیدات آزادی بیرونی)

یکی از وجوه مهم و کلیدی حکمرانی، امنیت افراد است که به آزادی‌های بیرونی و آشکار مربوط می شود. امنیت به افراد این امکان را می دهد که بتوانند آنچه را در فکر و فهم خود پذیرفته‌اند و به آن اعتقاد دارند، بیان کنند. هرچند «آزادی بیان» از گستره‌ای وسیع برخوردار است، مهم‌ترین و کاربردی‌ترین بخش آن، آزادی بیان در امور سیاسی است. اسلام این حق را در ابعاد مختلف اعتقادی، صنفی و سیاسی در بالاترین سطح پذیرفته و نمونه‌های آن را در معرض قضاوت تاریخ قرار داده است (کلانتری و دیگران، ۱۳۹۰، ص ۵۰). بحث درباره‌ی آزادی، بدون حق آزادی بیان، چندان معنا دار نیست. در واقع، آزادی سیاسی به این معناست که فرد پس از اندیشیدن، بتواند اندیشه‌اش را بیان کند. آزادی بیان با توجه به

آگاهی بخشی که در جامعه انجام می‌دهد و احساس مسئولیتی که در میان حاکمان و شهروندان زنده می‌کند، می‌تواند اقدامی مهم در جلوگیری از استبداد باشد.

الف) امنیت شکل‌گیری جدال احسن: خداوند در قرآن به پیامبر اسلام (ص) فرموده است: «با مخالفان و کسانی که دیدگاه تو را نمی‌پذیرند، به شیوه‌ای نیکو مجادله کن (أُدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ)» (نحل، ۱۲۵). گفت‌وگو و مجادله، بدون وجود طرف مقابل و دیدگاه مخالف، معنایی ندارد. البته نوع گفت‌وگو، مکالمه و مفاهمه با مجادله متفاوت است. مجادله به منزله نزاع نزدیک می‌شود و گونه‌ای از بحث خشن است. خداوند نه فرموده است که دیدگاه حق را بر مخالفان تحمیل کن و آنان را مجبور به پذیرش آن ساز، و نه دستور داده که به هر شیوه‌ای که می‌خواهی، آنان را به دین حق فراخوان؛ بلکه دستور می‌دهد که با مخالفان، مجادله‌ای نیکو داشته باش. شرط اساسی گفت‌وگو و مجادله این است که طرف مقابل و مخالف بتواند سخن خود را آزادانه بیان کند و بدون هراس از صاحبان قدرت، دیدگاهش را مطرح نماید. خداوند حتی پیامبر خود را به «مجادله‌ی احسن» با اهل کتاب فرمان می‌دهد؛ کسانی که حتی نبوت پیامبر اسلام (ص) را انکار می‌کردند: «و با اهل کتاب جز به شیوه‌ای که نیکوتر است مجادله مکن، مگر با ستمکاران آنان، و بگویند: به آنچه بر ما نازل شده و آنچه بر شما نازل گشته، ایمان آورده‌ایم؛ و خدای ما و خدای شما یکی است و ما تسلیم او هستیم» «وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ...» (عنکبوت، ۴۶). با توجه به واژه «إِلَّا» (مگر)، مجادله با آنان تنها باید در چارچوبی نیکو انجام شود و امنیت فضای مجادله در عرصه‌ی حکمرانی ضروری است.

ب) امنیت ارائه‌ی استدلال در حکمرانی مطلوب: از منظر قرآن، نه تنها در عرصه‌ی حکمرانی، فضای بیان نظرات و ارائه‌ی برهان نفی نشده است، بلکه از مؤمنان می‌خواهد تا از دیگران بخواهند برای نظراتشان دلیل بیاورند و فضایی امن برای گفت‌وگو و استدلال فراهم کنند: «بگو: دلیل خود را بیاورید اگر راست می‌گویید قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» (بقره، ۱۱۱). درخواست استدلال برای باورهای نادرست به این معنا است که در جامعه‌ی اسلامی، بستر برای عقاید متفاوت باز است. نکته‌ی مهم این است که عقاید، همراه با دلیل باشند. طلب برهان، نیازمند جامعه‌ی آزاداندیش است؛ جامعه‌ای که همه‌ی افراد و گروه‌ها بتوانند عقیده‌ی خود را ابراز کنند. قرآن حتی بت‌پرستان را نیز به آوردن برهان دعوت می‌کند و نبود دلیل در نزد آنان را نکوهش می‌نماید: «و چگونه از آنچه شریک [خدا] قرار داده‌اید بترسم، در حالی که شما از این که چیزی را بدون دلیلی که بر آن نازل شده، شریک خدا قرار داده‌اید، نمی‌ترسید؟ وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُم بِاللَّهِ مَا لَمْ يَنْزِلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا» (انعام، ۸۱).

ج) امکان محاجه‌ی مخالفان در عرصه‌ی حکمرانی: عرصه‌ی حکمرانی، با اختلافات و نظرات گوناگون همراه است. این گوناگونی با بحث و گفت‌وگو همراه می‌گردد. روشی که در قرآن کریم بر آن

تأکید می‌شود به گونه‌ای است که فکر و عقیده تحمیل نشود. کوشش و مجاهدت برای روشن شدن حقایق است. سپس آنان را به حال خود وا می‌گذاشته که خودشان تصمیم لازم را در پیروی از حق بگیرند. قرآن فضای محاجه را نفی نمی‌کند بلکه آن را ضرورتی در زندگی اجتماعی در جهت حکمرانی مطلوب و برقراری امنیت قلمداد میکند: «فَإِنْ حَاجُّوكُمْ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَن» (آل عمران، ۲۰). احتجاج در لغت به معنای اقامه‌ی حجت بر مدعا است؛ احتج بالشئ آى اتخذه حجةً به چیزی احتجاج کرد یعنی آن را حجت قرار داد. (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۲۲۶)

د) امنیت آمرین به معروف و ناهیان از منکر در حکمرانی: قرآن با معرفی بهترین امت‌ها، آن‌ها را به ایجاد فضای امن برای امر به معروف و نهی از منکر توصیف می‌نماید: «شما بهترین امتی هستید که برای مردم پدیدار شده‌اند؛ امر به معروف و نهی از منکر می‌کنید کُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ» (آل عمران، ۱۱۰). قرآن نتایج افول امر به معروف و نهی از منکر را طغیان طاغیان می‌داند: «هنگامی که آیات روشن الهی بر طاغیان تلاوت می‌شود، نشانه‌های خشم و بدخویی را در چهره‌هایشان می‌شناسی و نزدیک است که به تلاوت‌کنندگان آیات الهی حمله‌ور شوند وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ تَعْرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنْكَرَ يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا» (حج، ۷۲). نتیجه‌ی ناامنی در بیان، واکنش خصمانه‌ی ستمگران و حتی قتل است: «کسانی را که مردم را به عدالت فرامی‌خوانند، می‌کشند يَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ» (آل عمران، ۲۱). در قرآن کریم، در پاسخ به اعتراض منافقان، بر مردمی بودن پیامبر تأکید شده است. منافقان این ویژگی را به عنوان صفت مذموم یاد کرده‌اند، اما خداوند آن را به عنوان صفت ممدوح بیان کرده است (کلانتری و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۵۲): «و برخی از آنان پیامبر را آزار می‌دهند و می‌گویند: او زودباور است. بگو: زودباوری او به نفع شماست وَمَنْهُمْ الَّذِينَ يُؤَدُّونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أَدْنُ قُلٍّ أَدْنُ خَيْرٍ لَكُمْ» (توبه، ۶۱).

ه) امنیت حضور جاهلان در جامعه: برای جاهلان این امکان فراهم شده است که تا زمانی که به دیگران آسیبی نرسانند، در امنیت باشند و نظرات خود را بیان کنند: «و هنگامی که جاهلان آنان را خطاب کنند، به آنان سلام می‌گویند وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا» (فرقان، ۶۳). مؤمنان با کلمات صلح‌آمیز و نیکو پاسخ می‌دهند و با آنان به آرامی رفتار می‌کنند. از آنجا که واژه‌ی «سلام» و «امن» معنایی نزدیک به هم دارند، می‌توان مفهوم امنیت را از آن استنباط کرد. تفاوت این دو در آن است که «سلام» به معنای خود امنیت است، در حالی که «امنیت» به معنای مصونیت از خطر خاصی است. یکی از ویژگی‌های برجسته مؤمنان، تحمل و بردباری است: «و هنگامی که سخنان بی‌هوده می‌شنوند، از آن روی می‌گردانند و می‌گویند: اعمال ما از آن ما و اعمال شما از آن شماست. سلام بر شما وَإِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ وَقَالُوا لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ» (قصص، ۵۵). مراد از «لغو»، سخنان بی‌هوده است و مؤمنان با شنیدن آن، از آن دوری می‌کنند و مقابله به مثل نمی‌نمایند، حتی اگر موجب

ناراحتی شود: «پس گفتار آنان تو را اندوهگین نکند؛ ما آنچه را پنهان و آشکار می‌کنند، می‌دانیم فَلَا يَحْزُنُكَ قَوْلُهُمْ إِنَّا نَعْلَمُ مَا يَسْرُونَ وَمَا يُعْلِنُونَ» (یس، ۷۶).

۵) امکان شنیدن نظرات گوناگون: قرآن با تأکید بر تفکر و اندیشه، تبعیت از «احسن» را از ویژگی‌های مهم مؤمنان می‌داند. پیش شرط ایجاد چنین جامعه‌ای، وجود اندیشه‌های متعدد و امکان ابراز آن‌هاست. بنابراین، در جامعه‌ی اسلامی، مؤمنان می‌توانند نظرات مختلف را بشنوند و افراد جامعه امکان بیان دیدگاه‌های خود را دارند: «کسانی که سخنان را می‌شنوند و بهترین آن‌ها را پیروی می‌کنند الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ» (زمر، ۱۸). «قول» به هرگونه سخن و گفتار اشاره دارد. این آیه بیان‌گر آزاداندیشی مسلمانان و انتخاب‌گری آن‌ها در مسائل مختلف است. به مؤمنان اجازه می‌دهد تا سخنان دیگران را بررسی کنند و اهل تحقیق باشند. این آیه به روشنی، آزاداندیشی و قدرت انتخاب مسلمانان را نشان می‌دهد.

۵. آیات امنیت مشارکت در جامعه (رفع تهدیدات عملی)

از اساسی‌ترین موضوعاتی که فراروی اندیشه‌ی سیاسی اسلام وجود دارد، چگونگی و میزان مشارکت سیاسی افراد جامعه در حکومت است. تبیین تهدیدات عملی در قرآن کریم مستلزم تحلیل عناصر و مؤلفه‌های مفهومی مشارکت سیاسی با مراجعه به آیات قرآن کریم است. قرآن کریم یکی از امتیازات مسلمانان را عمل بر پایه‌ی مشورت و تصمیم‌گیری جمعی دانسته است. مقصود از شورا در اصطلاح سیاسی، حضور فعال امت و مشارکت سیاسی آنان در امور حکومت و تصمیم‌گیری‌ها است. شورا و مشورت واژگانی قرآنی‌اند که دو بار به‌صراحت به کار رفته‌اند. یک بار در اوصاف مؤمنان و در مقام فرهنگ‌سازی مشورت (شوری، ۱۳۸)؛ دیگری میان آیات مدنی که ضرورت مراجعه‌ی پیامبر در مقام رهبر جامعه‌ی مسلمانان، به شورا و نظر اصحابش را گوشزد می‌کند. (آل عمران، ۱۵۹). مؤمنان اهل رشد و رسیدن به واقع‌اند و در به‌دست آوردن رأی و نظر صحیح با مراجعه به عقول و عقلا اهتمام دارند.

۵-۱. جایگاه امنیت دولت در حکمرانی

تأمل در آیات قرآنی که درباره‌ی امور سیاسی و معطوف به مسائل آن نازل شده است، نشان می‌دهد حکومت در واقعیت بیرونی امری ارتباطی است؛ یعنی تحققش تنها با یک‌طرف نیست. برای ایجاد امنیت ناظر بر دولت، مردم، گروه‌ها و حاکم دارای حقوقی هستند که باید مدنظر قرار گیرد. از منظر شرع، چنین پدیده‌ای متضمن مجموعه‌ای از وظایف و حقوق است که طرفین حکومت، حکومت‌کنندگان و حکومت‌شوندگان، مورد خطاب چنین احکام الهی قرار گرفته‌اند. در قرآن به ویژگی‌های شماری از حاکمان و حکومت‌های ستمگر و نامطلوب اشاره شده و بر ضرورت عدم فرمان‌برداری از استبدادگران و اعتماد نوزیدن به ستمگران و حرمت پذیرش ولایت «طاغوت» تأکید شده است.

۵-۱-۱. انواع تهدیدات امنیت دولت

۵-۱-۱-۱. تهدیدهای داخلی (داخل مرزها)

در این بخش مواردی مورد توجه هستند که پایه‌های اساسی و مبنای حکومت را هدف قرار می‌دهند که با وجود و تداوم این تهدیدات، ساختارهای حکومتی به سمت انحطاط و فروپاشی پیش می‌رود. از منظر دینی، فرمانروایان و فرمانبرداران دارای حقوق و تکالیف مشخص‌اند. براساس مبنای قرآنی، حکومت‌ها در طول حیات خود مراحلی را طی می‌کنند و با وجود ویژگی‌های منحطانه، به زوال و فروپاشی می‌رسند، مانند آنچه در داستان قوم ثمود، لوط، فرعون و ... اتفاق افتاد. با توجه به محدودیت پژوهش به اهم آنها به اختصار اشاره می‌شود:

۵-۱-۱-۲. تهدیدات حاکمیتی امنیت دولت

این تهدیدات از دل و درون خود حکومت بر علیه حاکمیت به وجود می‌آید. اوصاف و ویژگی‌هایی که نظام سیاسی را با مشکلی به نام مشروعیت روبه‌رو می‌سازد.

الف) طغیان‌گری و استبداد حاکمان: قرآن کریم خطر استبداد حاکمان را جدی دانسته و ایشان را از طغیان‌گری برحذر می‌دارد. در قرآن کریم، واژه‌ی «طاغوت» هشت مرتبه به کار رفته است که در سوره‌های بقره (آیات ۲۵۶ و ۲۵۷)، نساء (آیات ۶، ۷ و ۵۱)، مائده (آیه‌ی ۶۰)، نحل (آیه‌ی ۳۶) و زمر (آیه‌ی ۱۷) آمده است. این واژه در آیات مذکور در دو معنای اصطلاحی به کار رفته است: معنای اول (مفهوم عبادی): اشاره به موجوداتی که به عنوان معبود در مقابل خداوند پرستش می‌شوند مانند بت‌ها، شیطان و جن. این معنا در آیات ۲۵۶ سوره بقره، ۷۶ و ۵۱ سوره نساء، ۶۰ سوره مائده، ۳۶ سوره نحل و ۱۷ سوره زمر مشاهده می‌شود. در این آیات، قرآن هم معبودهای دروغین و هم پرستندگان آنها را مورد مذمت قرار داده است. معنای دوم (مفهوم سیاسی-اجتماعی): اشاره دارد به حاکمان ستمگر و فرمانروایان ظالمی که از اطاعت الهی سرپیچی می‌کنند، بر خلاف قوانین الهی عمل می‌نمایند و به طغیان و استبداد گرایش دارند.

ب) بی‌عدالتی و حکومت ظالمانه: شاید در مورد هیچ امری به اندازه‌ی عدالت در اسلام تأکید و سفارش نشده باشد: «وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ» (نساء، ۵۸). قرآن کریم هدف انبیا را برقراری عدالت و قسط معرفی می‌نماید: «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (حدید، ۲۵). پیامبر همراه با دعوت، امر به عدالت می‌شود: «وَأْمُرْتَ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ» (شوری، ۱۵). ظلم، گستره‌ی وسیعی را شامل می‌شود. قرآن کریم معانی متعددی برای مفهوم ظلم بیان کرده است که از جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: نسبت دروغ و افترا به خداوند، تجاوز از حدود الهی، اطاعت از کفار و سرقت اموال دیگران. در قرآن کریم، دسته‌بندی انواع ظلم صورت پذیرفته است:

ظلم انسان نسبت به خداوند (نافرمانی از دستورات الهی)، ظلم انسان نسبت به مردم (تجاوز به حقوق دیگران) و ظلم انسان نسبت به نفس خویش (گناه و خودآزاری) (قانع عزآبادی، ۱۳۷۹، صص ۱۳۵-۱۳۹). در میان این اقسام، قرآن بیشترین تأکید را بر ظلم به دیگران (گروه دوم) دارد که خود به اشکال گوناگونی ظهور می‌یابد. قرآن کریم با تأکید ویژه بر مسئله‌ی ظلم و ستم، آن را عامل ویرانی خانه‌ها، شهرها و جوامع معرفی می‌کند. قرآن یکی از عوامل نابودی قوم ثمود را ظلم و ستم آنان می‌داند و نشان می‌دهد که حکومت‌ها هر اندازه هم که قدرتمند و ثروتمند باشند، آلودگی به ظلم آنان را نابود خواهد کرد. تجربه‌ی تاریخی ثابت کرده است که حکومت‌ها ممکن است با کفر ادامه یابند، اما با ظلم و ستم پایدار نخواهند ماند.

ج) عدم اجرای حق: قرآن کریم، حکومت‌کنندگان را به اجرای حق امر می‌کند: «يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ» (ص، ۲۶). داوود، برخوردار از مقام و منزلت ویژه در پیشگاه خداوند است و اعطای مقام خلیفه‌اللهی گویای حقیقت یادشده است. از منظر قرآن کریم، الگوی حاکم مطلوب، انبیا هستند که خداوند تدبیر امور بندگان را به ایشان سپرده است. تدبیر امور جامعه‌ی انسانی اصالتاً از آن خدا است نه بشر، و دین از سیاست جدا نیست. حکومت بر مردم نعمت بزرگی است که شکر آن، اجرای حق در میان مردم است: «جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً... فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ»؛ رهبرانی که از تبعیت هوای نفس دوری می‌کنند. همه‌ی انسان‌ها حتی انبیا در معرض دام هوس هستند که از طریق هشدارهای الهی مصون می‌مانند: «فَاحْكُم... لَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ».

د) استعلا و برتری‌جویی حاکمان: قرآن هرگونه سلطه و اربابی‌گری را نفی و انکار کرده است. فضای به‌وجودآمده میان حاکم و محکوم، گاهی به خالق و مخلوق و خدا و بنده تغییر می‌یابد. در این فضا، حاکم گمان‌خدایی و اعلی بودن سر می‌دهد: «فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَىٰ» (نازعات، ۲۳). مال و مقام گاهی به ادعای الوهیتشان می‌کشاند و در لحظاتی خویششان را یگانه‌معبود دیگران می‌پندارد و زمانی خود را معبود والا می‌نامد. حکومت‌های ارباب و رعیتی، مانع و تهدیدکننده‌ی انسان‌ها محسوب می‌شوند. در قرآن کریم، اتخاذ ارباب، در ردیف شرک به خدا قلمداد شده که اهمیت والای این مسأله را بیان می‌کند: «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَىٰ كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا آيَاتًا مِّن دُونِ اللَّهِ فَإِن تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ» (آل عمران، ۶۴). بر این اساس، ایجاد سلطه بر دیگران، شرک به خدا تلقی گردیده، همان‌طوری که اتخاذ سلطه و پذیرش آن نیز در حکم شرک به خداست (میراحمدی، ۱۳۸۰، ص ۱۱۵). بنابراین، حاکم حق ندارد خود را ارباب مردم تلقی نماید و مانع آزادی‌های سیاسی افراد جامعه گردد.

ه) استکبار و خودبزرگ‌بینی: قرآن کریم، غرور و تکبر را عامل اصلی سقوط شیطان معرفی می‌کند. این صفت ناپسند در رفتار انسان‌های مستکبر نیز به وضوح دیده می‌شود:

انحصارطلبی: جز منافع خود هیچ نمی‌خواهند.

انکار حقایق: حقایق ناسازگار با خواسته‌هایشان را مسخره می‌کنند.

استهزای پیامبران: پیامبران و پیروانشان را مضحکه می‌ساختند.

رهبران کافر قوم حضرت نوح به ایشان گفتند: «ما تو را در سفاهت می‌بینیم و گمان می‌کنیم از دروغ‌گویانی قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وَإِنَّا لَنُظَنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ» (اعراف، ۶۶). پیامدهای غرور از سویی دوری از خداوند است. شادی‌های همراه با غرور و غفلت، باعث دوری از خدا شد و از سویی تحقیر مؤمنان: آیا به تو ایمان بیاوریم در حالی که فرومایگان از تو پیروی می‌کنند؟ «قَالُوا أَنُؤْمِنُ لَكَ وَاتَّبَعَكَ الْأَرْذَلُونَ» (شعراء، ۱۱۱)

و) فقدان دانش و توانایی لازم (فقدان تخصص در حکمرانی): از دید قرآن کریم، حاکمان دارای ویژگی خاصی هستند که زمینه‌ساز حکومتی مطلوب و آرمانی است: «وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا... وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ» (بقره، ۲۴۷). همه نمی‌توانند و نباید قدرت را در دست داشته باشند. قدرت می‌تواند زمینه‌ساز فساد و تهدیدی جدی برای انسان‌ها، حکومت‌ها و حتی خودشان باشد. قرآن کریم بر رشد فکری رهبران جامعه تأکید دارد: «وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ» (انبیاء، ۵۱).

ز) پیروی از نفع و ضرر شخصی: توجه به سود و زیان از ویژگی‌های مهم انسان است و شکی نیست که هر انسانی می‌تواند برای خود منفعی کسب کند و یا از خویشتن ضررهایی را دور سازد، ولی با این حال، زمانی که زندگی جمعی مطرح می‌شود باید منفعت جمعی را بر فردی مقدم کرد: «قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا» (الأعراف، ۱۸۸). رهبران جامعه‌ی قرآنی سعادت و کمال بشری را هدف خود قرار می‌دهند.

ح) نبود نرم‌خویی حاکمان: فقدان سخت‌گیری و خشونت‌ورزی حکومت با مردم که در بستر عدالت‌ورزی صورت می‌پذیرد، مایه‌ی جذب قلوب مردم و هم‌گرایی ایشان با نظام سیاسی می‌شود؛ انس و الفت، اتحاد و همدلی و ثبات و امنیت را به ارمان خواهد آورد: «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ» (آل عمران، ۱۵۹). جذب قلوب، همراه با عمل صالح و عدالت پیشگی است: «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا» (مریم، ۹۶).

ط) عدم پاسخ‌گویی رهبران در حکمرانی: رهبر و مدیر باید زیردستان خود را توجیه کند و دلیل کار و انتخاب خود را بازگو کرده و ابهامات را برطرف کند و نکوید این حق من است که هر کاری بخواهم انجام دهم. پیامبر خدا هم دلیل انتخاب طالوت را در هنگام سؤال آن‌ها اعلام نمود و توانایی علمی و جسمی او را بیان کرد: «زَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ» (بقره، ۲۴۷).

۶. تهدیدات مردمی حکمرانی امنیت دولت

الف) عدم اطاعت از رهبران جامعه: حکمرانی مطلوب نیازمند رهبری شایسته است که دارای ویژگی‌های زیر باشد:

۱) **مشروعیت و مقبولیت:** جامعه باید از چنین رهبری اطاعت کند و این اطاعت موجب نظم و انسجام اجتماعی می‌شود و مانع از تفرقه و پراکندگی در جامعه می‌گردد.

۲) **مدیریت خردمندانه:** حکمرانی تنها با قدرت محض تداوم نمی‌یابد و نیازمند رهبری با درایت و بینش است. مدیریت عاقلانه ضامن بقای نظام حکمرانی است.

۳) **تعامل دوسویه:** وجود رهبر شایسته به تنهایی کافی نیست و ملتی آگاه و فعال نیز ضروری است. مردم باید محرک پیشرفت و شکوفایی جامعه باشند. یکی از امتحانات الهی، نحوه‌ی برخورد با رهبر الهی است: «وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا» (بقره، ۲۴۷)؛ پیامبرشان به آنان گفت: همانا خداوند طالوت را به پادشاهی شما برگزید. آنان به این امر اعتراض کردند: «قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ» (بقره، ۲۴۷).

ب) **اختلافات و تفرقه در میان مردم:** اختلاف و تفرقه، عامل شکست و نابودی است. از مهم‌ترین نکاتی که قرآن در موارد مختلف درباره‌ی بنی اسرائیل مطرح شده، بحث جلوگیری از تفرقه است. سفارش حضرت موسی به هارون این است که میان قوم تفرقه نیفتد: «قَالَ يَا بَنِيَّ أُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي إِنِّي خَشِيتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَكَمْ تَزُقُ قَوْلِي» (طه، ۱۴). سفارش اصلی حضرت موسی به حضرت هارون این بوده که مبادا میان قوم تفرقه افکنی.

ج) **محاربه در جامعه:** دین اسلام، توجه خاصی به قواعد اجتماعی بشر و تصحیح و ارتقای آن دارد. آیاتی از سوره‌ی مانده به این قواعد پرداخته است: «إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا» (مانده، ۳۳). اختلاف بسیاری در مفهوم محاربه میان مفسران دیده می‌شود. تفاوت، محدود بودن محاربه در حوزه‌ی امنیت اقتصادی یا گسترش مفهومی آن در تمامی ابعاد امنیت است. به هر صورت و با هر تعریفی، محاربه، امنیت دولت را تهدید می‌نماید و خطری جدی از این منظر تلقی می‌شود. گناه محاربه، گران و سنگین است و با آنان به شدت برخورد می‌شود: «إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ».

د) **بغی و شورش افراد:** با بررسی معانی ارائه شده توسط اهل لغت و توجه به موارد کاربرد آن، می‌توان دریافت که گوهر معنایی واژه‌ی «بغی»، خروج شخص از حدود احتیاط است. این حد ممکن است در جهت مثبت باشد؛ چنانکه در آیه‌ی ۱۸۷ سوره‌ی بقره، این واژه برای پیروی از دستورات الهی به کار رفته

است: «وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ». در جهت مقابل، خروج از حد ممکن است به صورت منفی و ظالمانه باشد که این واژه در این جهت، کاربرد بیشتری دارد. در اصطلاح فقهی، «باغی» به کسی اطلاق می‌شود که از درون جامعه‌ی اسلامی، علیه حاکم شورش کرده و قیام کند. بنابراین، با توجه به معنای لغوی و فقهی، «باغی» به معنای تلاش برای تسلط بر دیگری و به تعبیری، قدرت طلبی است. در حالی که هدف محاربه، دستیابی به اموال دیگران است، نه تسلط و برتری جویی بر آنها.

ه) عدم استقامت و پایداری: علاوه بر ایمان که جزو اصول اولیه و زیربنایی امنیت ناب است، سایر اقسام امنیت نیازمند اقدامات و انجام اموری است و در طی این مسیر، نیازمند پایداری و ثبات قدم است. سپاهیان طالوت که با جالوتیان می‌جنگیدند، از خدا تقاضا کردند تا گام‌هایشان را استوار بدارد؛ خداوند نیز به آنان ثبات قدم داد: «قَالُوا رَبَّنَا آفِرْغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَ بَيِّتْ أَقْدَامَنَا وَ انصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ* فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَ قَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ» (بقره، ۲۵۱-۲۵۰).

۷. تهدیدهای خارجی امنیت دولت

تهدیدهای بیرونی به تهدیداتی اطلاق می‌شود که از خارج از مرزها و توسط سایر دولت‌ها، امنیت ملی و موجودیت یک کشور را هدف قرار می‌دهند. این تهدیدها همواره از بستر آسیب‌پذیری‌های داخلی نشئت می‌گیرند. به تعبیری، مردم حکومت را تشکیل دادند تا در برابر تهاجم خارجی و تعدی‌های داخلی از آنها دفاع کند و امنیتی پایدار ایجاد نماید تا زمینه‌ی رشد، بهره‌برداری از منابع و زندگی رضایتمندانه فراهم شود. حفظ نظام اسلامی از واجبات شرعی است و شارع مقدس، راضی به ترک آن نیست. برخی اندیشمندان معتقدند هرگاه حفظ حکومت واجب باشد، مقدمات آن - شامل کسب آمادگی‌ها و صلاحیت‌های لازم- نیز واجب خواهد بود و کوتاهی در این زمینه، نزد خداوند متعال عذری پذیرفته نیست. گاهی، حفظ نظام مستلزم مشارکت سیاسی مردم است که از باب «مقدمه‌ی واجب»، واجب شمرده می‌شود. در برخی موارد نیز حفظ نظام تنها از طریق جهاد - به‌عنوان یکی از بارزترین مصادیق مشارکت مردمی و مهمترین فروع فقه سیاسی - ممکن می‌گردد. در واقع، جایگاه فقهی جهاد در چارچوب اصل اصیل «حفظ نظام اسلامی» قابل درک و تبیین است. احکام شرعی مربوط به حفظ نظام اسلامی، دفاع از تمامیت ارضی و استقلال امت اسلامی، همگی بر ضرورت تشکیل حکومت دلالت دارند. خداوند متعال در آیه‌ی ۶۰ سوره نحل می‌فرماید: «وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ...» این آیه به تهیه حداکثری نیروهای مسلح و دفاعی به‌صورت مطلق امر می‌کند و بر ضرورت آمادگی و مراقبت دائمی حتی در دوران صلح تأکید دارد.

۸. نتیجه‌گیری

امروزه تحقق حکمرانی امنیت مطلوب، با وجود نظریات مطرح‌شده از سوی مکاتب گوناگون با

چالش‌های زیادی روبه‌رو بوده است. حل این مشکل نیازمند نظریه‌پردازی یا ارائه‌ی مدل و الگوی مطابق با زیست فرهنگی جوامع اسلامی دارد. این پژوهش در صدد بود با تمرکز بر حکمرانی امنیت، آن را از منظر قرآن کریم بررسی نماید و با استنباط نظام امنیتی اسلام، به مدل مطلوب حکومت اسلامی در عصر غیبت کمک نماید. بی‌تردید قرآن کریم، به‌عنوان والاترین پیام هدایت برای بشریت، از ظرفیت‌های عظیم و قابل توجهی در تبیین معارف انسانی برخوردار است. بر این اساس، پژوهش حاضر می‌کوشد با مطالعه‌ی آیات الهی و کشف منطق درونی آنها، و نیز با رویکردی تفسیری-موضوعی و استخراجی، مفهوم «حکمرانی امنیت» را از منظر قرآن کریم تبیین نماید. در این پژوهش، ویژگی‌هایی برای حکمرانی امنیت استخراج شد: امنیت تشکیل گروه‌ها و رقابت میان آنها، امنیت آزادی و مشارکت برای افراد؛ و امنیت حکومت از تهدیدات داخلی و خارجی. قرآن کریم، فعالیت‌های گروهی را به‌عنوان نیاز بشر و راه کار اصلی زندگی متمدنانه و آرمانی می‌داند که هدف از آن کشاندن مردم به ایفای نقش در همه‌ی مراحل زندگی است. قرآن به‌عنوان مهم‌ترین منبع فکری مسلمانان بر تأمین امنیت آزادی و مشارکت افراد، پای می‌فشارد و آن را ضروری می‌داند. از این منظر، انسان‌ها در تعیین سرنوشت خویش آزادند. در قرآن کریم، نظام سیاسی سازمان‌یافته و کارآمد، امنیت شهروندان را برای مشارکت سیاسی در قالبی قانونی و با ضمانت اجرای حقوقی تثبیت و نهادینه می‌کند و راهکارهای فراهم‌آمده را ایمن می‌گرداند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 رتال جامع علوم انسانی

منابع

قرآن کریم.

نهج البلاغه.

- ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴ق). *لسان العرب*. لبنان، بیروت: دارالفکر.
- افتخاری، اصغر. (۱۳۷۷). امنیت ملی: رهیافت‌ها و آثار. *مطالعات راهبردی*، شماره ۲، صص ۶۰-۲۷.
- بابایی، محبوبه. (۱۳۷۶). *تحولات فرآیند مشارکت زنان روستایی ایران در گذر به جامعه صنعتی*. تهران: موسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد.
- رضایی اصفهانی، محمدعلی. (۱۳۸۷). *تفسیر قرآن مهر*. قم: پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن.
- رنجبر، مقصود. (۱۳۸۵). مفهوم امنیت در اندیشه سده‌های میانه. *مطالعات راهبردی*، ۹(۳۱).
- طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۴۱۷). *المیزان فی تفسیر القرآن*. قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- قانع عزآبادی، احمدعلی. (۱۳۷۹). *علل انحطاط تمدن‌ها از دیدگاه قرآن کریم*. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی شرکت چاپ و نشر بین‌الملل.
- کلانتری، ابراهیم؛ قاضوی، سیدحسن؛ انوریان اصل، حامد. (۱۳۹۰). درآمدی بر مبانی مشارکت در اندیشه سیاسی اسلام. *مطالعات انقلاب اسلامی*، شماره ۲۶، صص ۴۱-۷۲.
- معین، محمد. (۱۳۷۱). *فرهنگ فارسی*. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۴). *تفسیر نمونه*. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- میراحمدی، منصور. (۱۳۸۰). مفهوم آزادی از دیدگاه قرآن. *علوم سیاسی*، شماره ۱۵، صص ۱۰۹-۱۲۲.
- هاشمی رفسنجانی، اکبر. (۱۳۸۶). *تفسیر راهنما*. قم: بوستان کتاب.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی